

Bajoriškiosios kultūros ir literatūros liudijimai XIX amžiaus laiškuose

Gabija Bankauskaitė

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas

Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas

Vilnius University, Kaunas Faculty

Institute of Languages, Literature and Translation Studies

Muitinės g. 8, 44280 Kaunas, Lietuva

E. paštas gabija.bankauskaite@knf.vu.lt

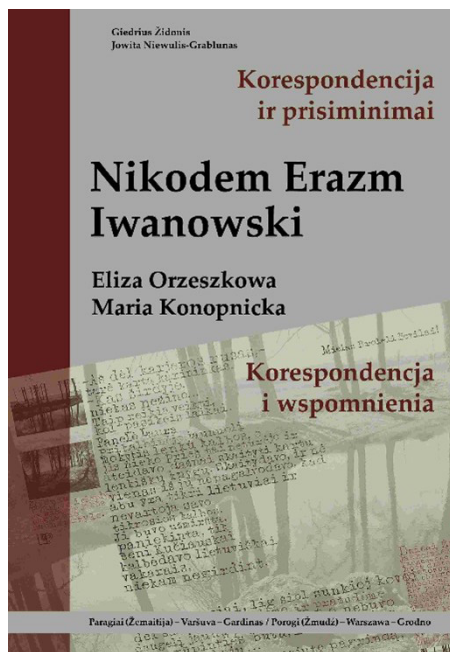
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3276-8159>

Moksliniai interesai: XIX a. pab. – XX a. I p. lietuvių literatūra, traumos literatūra, egodokumentika

Research interests: Late 19th century – 1st half of the 20th century Lithuanian literature, Trauma literature, Egodocummentary

Židonis, Giedrius, Niewulis-Grablunas, Jowita, 2024. *Nikodemas Erazmas Iwanowski = Nikodem Erazm Iwanowski: Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka: korespondencija ir prisiminimai: [Paragiai (Žemaitija) – Varšuva – Gardinas]. Kaunas: LSMU Kalbų ir edukacijos katedra, 327 p.*

XIX amžiaus antroje pusėje kultūrinis gyvenimas Vilniuje ir Lietuvoje dėl represijų, įvestų po sukilimo, nebuvo itin aktyvus: menko spauda, teatras, literatūra, muzika. Aktyvesnis lietuviškosios kultūros plėtojimas vyko dvareliuose – apsišvietusių asmenų kaimo sodybose ir laiškais buvo puoselėjamas tautinis atgimimas, buvo dalijamasi kūrybiniais bandymais. Rūpinimasis lenkų kultūra Lietuvoje taip pat persikėlė į lenkiškus dvarelius. Pastaruoju metu pasirodė mokslo knygu, kuriose atsklei-

Submitted 15 December 2024 / Accepted 5 February 2025

Įteikta 2024 12 15 / Priimta 2025 02 05

Copyright © 2025 Gabija Bankauskaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

džiamos įvairiakalbės, įvairiatautės pastangos kurti kultūrą, literatūrą Lietuvoje XIX amžiuje. Pavyzdžiui, Jūratė Petronienė pasakoja apie Gabrielę Giunterytę (1815–1869), kuri 1851 metais iškėlė už našlio Tadeušo Puzynos, persikėlė į jo dvarą Ardilavoje¹ ir ten sukūrė savitišką meno centrą. Ši moteris kūrė eiles, dramas, rašė publicistiką (plg. Petronienė, 2024²), buvo dienoraščių, kuriuose fiksavo prisiminimus apie gyvenamąją aplinką, Vilniaus ir Varšuvos inteligentiją, autorė (plg. Giunterytė-Puzinienė, 2018), o jos salone buvo skaitomi įvairių autorių kūriniai, pasirodydavo mėgėjai, lankėsi lenkų poetai, kompozitoriai. Aukštaitijoje gyvenusi Stefania Jabłońska (1861–1936), lenkiškai rašiusi dvarininkė liuteronė, išauginusi būrį vaikų, Lietuvoje ir Lenkijoje mezgė susižinojimo laiškais tarp inteligentų, bajorų tinklą (Lietuvoje bendravo su Jonu Basanavičiumi, Maiironiu, Juozu Tumu-Vaižgantu, Antanu Baranasku, Liudu Gira, Žemaite, Vydūnu, Adomu Dambrausku-Jakštu), per jį realizavo savo kūrybinius ir švietėjiškus sumanymus – vertė lietuvių autorių kūrybą į lenkų kalbą ir ją spausdino vietinėje spaudoje, mokė kaimo vaikus, rūpinosi betėvių vaikų edukacija, bendradarbiaudama su Mykolu Biržiška rengė mokyklinius skaitinius, ir taip itin sudėtingu laiku rūpinosi lietuvių ir lenkų santykių gerinimu tikėdama riomeriškuoju projektu – abiejų tautų bendradarbiavimo galimybe (plg. Bankauskaitė, Bankauskienė, 2020). O Lazdynų Pelėdos tėvas Nikodemus Erazmas Iwanowski (1846–1931) orientavosi į esamą kultūros židinį, šiuo atveju – Varšuvą, ten siuntinėjo savo tapybos ir literatūrinius darbus, dalyvavo konkursuose, susirašinėjo su žinomais asmenimis, vežė savo sūnų mokyti į tenykštę mokyklą, kad pats dalyvautų Varšuvos kultūriniame gyvenime ir atsidurtų šalia kultūrą kuriančio elito (plg. Židonis, Niewulis-Grablunas, 2024).

Dvikalbiame Giedriaus Židonio ir Jowitos Niewulis-Grablunas leidinyje, išspausdintame lietuvių ir lenkų kalbomis, gilinamasi į XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios dailininko, tapyto ir bažnyčiai, ir parodoms, ir literatūrinių tekstų autoriaus, seserų, pasirašinęsį Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, tėvo, Paragių dvarelį Žemaitijoje savininko Nikodemo Erazmo Iwanowskio šeimos istoriją, asmeninį gyvenimą, susirašinėjimą su lenkų rašytoja Eliza Orzeszkowa (1841–1910), jam rašytus lenkų poetės Marios Konopnickos (1842–1910) laiškus. Knygą sudaro nuodugnus rengėjų įvadas, kuriame apžvelgiama Iwanowskų kilmės ir Nikodemo Erazmo Iwanowskio šeimos istorija, komentuojamos jo susirašinėjimo su Eliza Orzeszkowa ir Maria Konopnicka aplinkybės. Taip pat leidinyje pateikti Nikodemo Erazmo Iwanowskio prisiminimai apie

¹ Ašmenos apskritis Baltarusijos ir Lietuvos dabartinėje teritorijoje, į pietryčius nuo Vilniaus. Viena didžiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės apskričių. 1795–96 ir 1801–1915 apskritis priklausė Rusijos imperijos Vilniaus, 1796–1801 – Lietuvos gubernijai (Gaučas, Tyla).

² Jūratės Petronienės straipsnis „Istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų rašytojų kūryboje (Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė)“ publikuotas Birutės Avižinienės ir Ramunės Bleizgienės sudarytoje knygoje *Moterų istorijos eskizai. XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė* (2024), kuri tokiais „nedidžiaisiais“ pasakojimais itin papildo ir lietuvišką XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios istoriografinį, kultūros ir literatūros lauką. Knygoje publikuojami autorių būrio rašyti tekstai apie to laiko moterų indėlį į istoriją, literatūrą, jų priklausymą bendresniam Vakarų Europos socialiniam ir kultūriniam kontekstui: apie Sofiją Tyzenhauzaitę, de Šuazel-Gufjė (1790–1878), Gabrielę Giunterytę-Puzinienę (1815–1869), Aldoną Didžiulytę-Kazanavičienę (1888–1968), Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę (1886–1958), Šatrijos Raganą (1877–1930), Gabrielę Petkevičaitę-Bitę (1861–1943) ir kt.

gyvenimą Sankt Peterburge ir Miunchene, parengta šaltinio publikacija – Nikodemo Erazmo Iwanowskio susirašinėjimas su Eliza Orzeszkowa, Marios Konopnickos laišakai žemaičių bajorui, jo laiškas Liudui Girai, dvarininko artimųjų prisiminimai. Nepamiršti ir kiti istoriniai šaltiniai, Paragių dvarelis su visais priklausiniais planas, giminės medis, publikuotų Nikodemo Erazmo Iwanowskio grožinių kūrinių bibliografija, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, iliustracijų ir literatūros sąrašai.

Galima įvardyti keletą priežasčių, lemiančių šio leidinio svarbą. Vienas iš studijos privalumų yra tai, kad N. E. Iwanowskio gyvenimo tekstas rekonstruojamas remiantis jo egodokumentikos palikimu, laiškais, skirtais įvairiems adresatams, jam rašyta korespondencija, taip pat dvarininko prisiminimais apie 1863–1864 metų sukilimą, gyvenimą Sankt Peterburge ir grįžus (rašyti tarp 1918 ir 1926 metų), prisiminimais apie dukrą Sofiją Miunchene (rašytais 1928 metais Juozui Tumui-Vaižgantui atsidėkojant už kalbą apie dukterį jos laidotuvių dieną³), jo laišku Liudui Girai, rašytu 1929 metų vasario 10 dieną, kuriame kone labiausiai nušviečiamas Nikodemo Erazmo Iwanowskio gyvenimas, tad šį tekstą galima laikyti savotiška menine autobiografija. Knyga, manytina, sudomins ne tik siauro rato profesionalus, bet ir visus, kuriems rūpi Lietuvos ir Lenkijos literatūros ir kultūros istorija, dvarų kultūra, kadangi pateikta nemažai vaizdinės medžiagos: Nikodemo Erazmo Iwanowskio tapytų paveikslų, herbų, natų atspaudų, šeimos fotografijų, šeimos narių ir giminiių aplinkos nuotraukų, taip pat periodikos, kurioje Nikodemus Erazmas Iwanowskis publikavo savo kūrybą, atvaizdų, jo rankraščio ir knygelės atspaudų, kt., be to, nepamirštos įdomios žemaičių bajoro paveikslų ir jų demonstravimo istorijos.

Knygos įvade „Tarp pareigos ir pašaukimo“ suprantamu stiliumi rašoma apie vyro kasdienybę, jo šeimą, aplinką, giminaičius ir jų likimus, nekasdienių emocijų Paragių dvarininkui teikusią draugystę su lenkų rašytojomis, susirašinėjimą su jomis. Tekstas pasižymi pirmine autentika, kadangi rengėjų komentarai, laišakai pateikiami lietuvių ir lenkų kalbomis, įterpta ir testamentų, bylų fragmentų, įrašų metrikų knygose atspaudų. Galima pastebėti, kiek kruopštaus darbo įdėta studijuojant dokumentus archyvuose, nustatant faktus. Tai liudija knygos rengėjų tikslumo siekį, norą sukurti kuo pagrįstesnį XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios kultūros veikėjo ir jo aplinkos paveikslą.

Įvade pateiktas platus Iwanowskių giminės kilmės istorijos kontekstas, suregistruoti giminės atstovų paminėjimai nuo XVI amžiaus, jų istorijos, mecenavimas, dvarininkavimas, ūkininkavimas, testamentų informacija, judamo ir nejudamo turto istorijos, nesutarimai tarp giminės atstovų, santykių aiškinimaisi teismuose dėl žemių ir skolų su skolininkais, nuomotojais, dėl antpuolių – su kaimynais. Šią įvado dalį skaityti ir orientuotis gausiame Iwanowskių būryje padeda knygos pabaigoje įdėtas giminės medis.

Knygos sudarytojai, įvade aptardami publikuojamus tekstus, nebando išvengti subtilaus klausimo – bajorų gyvenimo būdo, jų siekių ir norų, ir tikrovės santykio aptarimo. Per atsiminimus akcentuotas Nikodemo Erazmo Iwanowskio kaip dvarelis savininko ir kaip dailininko nepraktiškumas ir atitinkamai negebėjimas ūkiškai tvarkytis, prisitaikyti prie susiklosčiusių aplinkybių. Šis „melodramatiškas“ požiūris, pasirodo,

³ Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė mirė 1926 metų kovo 14 dieną.

persidavęs ar buvęs būdingas ir žmonai Karolinai, ir kitiems šeimos nariams, bet ne vieno asmens atsiminimuose jis aiškinamas didžiule dvarininko, tad, manytina, ir šeimos narių meile menui, kūrybai.

Nikodemus Erazmas Iwanowski šioje knygoje atsiskleidžia kaip neabejingas kultūrai asmuo, nemažai pastangų dėjęs puoselėti lietuvių ir lenkų kultūras per korespondenciją, orientavęsis į Varšuvos kultūrinį židinį, siekęs įeiti į kultūros elitą ir daug vilčių dėl to siejęs su jauniausiu sūnumi Gustawu, jam skyręs laiko, o jo išsilavinimui Šiaulių gimnazijoje ir studijoms Dorpato veterinarijos institute, Varšuvoje – lėšų, taip savotiškai nuskriaudęs savo dukteris. Skaitant knygos rengėjų įvadą ir ypač korespondenciją tikėtasi daugiau sužinoti apie lietuvių literatūros istorijai svarbų ir todėl reflektuotiną Nikodemo Erazmo Iwanowskio dukterų Sofijos ir Marijos gyvenimą ir kūrybą. Tačiau laišakai atskleidė didesnę dvarininko rūpestį ir viltis, susijusias su jo sūnumi, o apie dukteris, kurios nebuvo išsiųstos mokslintis ir išsilavinimą įgijo dvare, užsimenama nedaug. Tačiau šios žinios, taip pat dukters Marijos atsiminimai apie tai, kaip ji pradėjo rašyti, apie bendradarbiavimą su Liudu Gira siekiant išspausdinti pirmuosius kūrinius, seserų bendros kūrybos pradžios istorija, dukros Sofijos įtaigus aptarimas atsiminimuose neabejotinai papildė lietuvių literatūros istorijos lauką. Įvade pateikta nemažai Nikodemo Erazmo Iwanowskio dukterų Sofijos ir Marijos vaikų gyvenimo detalių.

Knygos rengėjai sukuria intrigą bandydami įspėti, kokios aplinkybės Nikodemą Erazmą Iwanowską paskatino parašyti lenkų kūrėjai Elizai Orzeszkowai 1881 metais (susirašinėta dešimtį metų, iki 1891-ųjų, N. E. Iwanowski parašė 40 laišku, E. Orzeszkowa – 28) sykiu išsiųsti ir savos poemos „Baltoji mergelė“ rankraštį, o jau žinomai rašytojai laiške nieko nelaukiant išsakyti romantišką viltį aplankyti žemaičių bajorą jo namuose. Marios Konopnickos laišakai Nikodemui Erazmui Iwanowskiui rašyti nuo 1887 iki 1889 metų. Korespondencija patvirtina lenkų kūrėjų ypatingą domėjimąsi Lietuva. Susirašinėjimas taip pat suteikia vertingų pastebėjimų moterų emancipacijos istorijai, pavyzdžiui, Elizos Orzeszkowos didžiulę simpatiją feminizmui atskleidžia jos papasakoti faktai, susiję su autorės knygomis apie moteris, taip pat veiklos Vilniuje istorija. Literatūros kritikai svarbus susirašinėjimo dalyvių išsakytas vienas kito kūrinių vertinimas (pvz., Marios Konopnickos kritiška nuomonė apie Nikodemo Erazmo Iwanowskio poemą „Parija“).

Nikodemo Erazmo Iwanowskio susirašinėjime su Eliza Orzeszkowa ir Maria Konopnicka ne tik nagrinėjami bajoro kūrybos publikavimo klausimai ir atsiskleidžia rašytojų kūrybinės aspiracijos. Korespondencija neabejotinai atveria kultūrinio paveldo daugiabalsiškumą, yra reikšminga XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios lietuvių ir lenkų kultūrinių ir literatūrinių ryšių tyrinėtojams, aktualizuoja Nikodemo Erazmo Iwanowskio figūrą, jo indėlį į abiejų tautų kultūrą, liudija kultūros žmonių ryšių per kūrybą ir jos pažinimą reikšmę. Be to, naujai pristatomas bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės paveldas – praradusi valstybę bajorija išlaikė laisvės idėją ir ją puoselėjo per kultūros veiklą.

Laiškų publikacija šioje knygoje – ne tik istoriografinio ir literatūrinio lauko papildymas, tai ir bajoriškosios kultūros etiketo šaltinis, liudijantis to laiko bendravimo laiškais papročius, komunikacijos formas, mandagumo gestus, pavyzdžiui: „Jai tarnaujantis“; „<...> tebus leista man, kaip paprastam lietuviui ir ypač dėkingam tarnui <...> per laišką

pabučiuoti abi Ponios rankutes ir po Jos kojomis sudėti didžios pagarbos įrodymus“ (N. E. Iwanowskio laiškas E. Orzeszkowai 1888 VIII 16/28, Paragiai); „Tūkstantis nuoširdžiausių žodžių – El. Orzeszkowa“ (E. Orzeszkowos laiškas N. E. Iwanowskiui 1888 XI 16/28, Gardinas). Šiame šaltinyje atsiskleidžia kuriančios moters savirefleksija: „Intelektualiai ir savarankiškai dirbančios moters kelias mūsų laikais ir mūsų visuomenėje yra kietas ir labai šaltas.“ (E. Orzeszkowos laiškas N. E. Iwanowskiui 1882 II 27 / III 11, Gardinas), jos santykis su bendramintėmis kūrėjomis: „Kad Rosa Bonheur savo namuose priiminėjo svečius apsivilkusi vyrišką chalata ir dar raita apsižergusi balkono turėklą ar kad genialioji George Sand kartas nuo karto atsidurdavo pramuštalvės ar avantiūristės kailyje – nieko keisto!“ (E. Orzeszkowos laiškas N. E. Iwanowskiui 1882 IV 1/13, Gardinas), požiūris į įvairių epochų kūrėjus: „Dėkoju už nuoširdų laišką ir Senekos citatas. Nesuklydo Ponas manydamas, kad Jo mokytojas yra ir mano mokytojas bei bičiulis. Antikos rašytojus žinau ir skaitinėju, o iš jų didžiausią nuostabą ir pagarbą man kelia stoikai. Tas jau spėjęs išgarsėti pagonių pasaulis apskritai gal nebuvo toks jau blogas, kokį mums stengiasi pavaizduoti besivadovaujantys tam tikrais požiūriais ir tendencijomis, o geriausias viso to įrodymas yra tai, kad, kad Europos grįžimas prie jo mokslo ir meno buvo pavadintas Atgimimo akimirka.“ (E. Orzeszkowos laiškas N. E. Iwanowskiui 1882 IX 27 / X 9, Gardinas). Nikodemus Erazmas Iwanowskis nevengia atskleisti savo itin pagarbų požiūrį į korespondencijos dalyvius siejantį kūrybiškumą: „<...> galiu pasakyti, kad laiškai tokių rašančių moterų kaip Ponia man visada bus moraline geradaryste“, vyro kūrėjo požiūrį į moterų emancipaciją: „Regis, į taip jau daugelį metų pas mus vadinamos emancipacijos klausimus žiūriu panašiai kaip ir Ponia, ir netgi galiu paskui Goethe pakartoti: vyrai turbūt tokį triukšmą dėl mokytojų moterų kelia baimindamiesi, kad galų gale netektų raudonuoti dėl savo nemokšiškumo. Iš tikrųjų įvairaus pobūdžio darbai – tiek protiniai, tiek fiziniai – turėtų būti įvertinti pačios moters.“ (N. E. Iwanowskio laiškas E. Orzeszkowai 1882 IV 26 / V 8, Paragiai).

Apibendrinant galima teigti, kad išleista įdomi ir vertinga monografija, aktuali šiuolaikiniam kultūros lauke, plečianti akiračius ir skatinanti naujus ieškojimus. Itin sveikintina idėja knygos tekstą pateikti iš karto dviem – lietuvių ir lenkų – kalbomis, taip išplečiant potencialių skaitytojų ratą, parodant kalbų ir kultūrų sampynos reikšmę to meto Lietuvoje, suteikiant galimybę svarstyti bajoriškosios kultūros reiškinį – jo įvairialypiškumą ir kaitą – XIX amžiaus antrosios pusės – XX amžiaus pradžios laike, Žemaitijos ir Lenkijos visuomeninio gyvenimo panoramos kontekste.

Literatūra

Bankauskaitė, G., Bankauskienė, N., 2020. *Stefania Jabłońska. Moteris dviejų amžių sandūroje: gyvenimo ir kūrybos apžvalga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gaučas, P., Tyla, A. Ašmenos apskritis. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga: <<https://www.vle.lt/straipsnis/asmenos-apskritis/>> [Žiūr. 2025 02 03].

Giunterytė-Puzinienė, G., 2018. *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis*. Vilnius: „Tyto alba“.

Petronienė, J., 2024. Istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų rašytojų kūryboje (Sofija Tyzenhauzaitė de Šuazel-Gufjė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė). In: *Moterų istorijos eskizai. XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusė*. Sud. Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 223–239.

Židonis, G., Niewulis-Grablunas, J., 2024. *Nikodemus Erasmus Iwanowskis = Nikodem Erazm Iwanowski: Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka: korespondencija ir prisiminimai: [Paragiai (Žemaitija) – Varšuva – Gardinas]*. Kaunas: LSMU Kalbų ir edukacijos katedra.